

Чорнобиль в дозах історичної свідомості

Доповідь на II Міжнародному конгресі українців у Львові

Програма конгресу насичена, атмосфера святкова — друга річниця проголошення незалежності України, ювілей львівської «Просвіти», — не хотілось би вносити дисонанс, але я мушу сказати ще про один ювілей. Мушу сказати про речі, які чомусь випали з поля зору українистики.

Відкладати цю розмову не можна, бо не знаю, коли відбудеться наступний конгрес, а наступні наші катастрофи можуть відбутися щодня, щоднини, і треба виробляти якісь механізми гуманітарного протистояння.

Той ювілей, про який говоритиму я, теж міг бути радісний і святковий, якби не одна обставина: ювілянт мертвий. Він загинув сім років тому, і його ім'я зробилося для світу зловісним символом нуклеарної катастрофи.

Ідеться про Чорнобиль, якому цього року виповнюється вісім століть. Це велика дата в історії міста. Та й в історії цілого народу. Кожен народ при такій нагоді озирається на шмат пройдений у віках шляху, експонує свої духовні й матеріальні надбання, поглиблює історичну свідомість своїх громадян. Згадайте, як святкували 800-ліття Москви, як відзначали 800-річчя Полтави. А ось недавно по українському телебаченню показували, як святкували 200-ліття Овідіополя. Співали, танцювали, пам'ятник Овідію поставили.

Тим часом про Чорнобиль чомусь мовчать. Хіба що зрідка промайне якась неакцентована згадка. А вже минає дві третини року. В самому Чорнобилі, уявті собі — в мертвому місті! — ще на початку травня, коли людям дозволили приїхати в зону до рідних могил, — там сумно і урочисто

відзначили цю дату. Там ще з минулого року існує Оргкомітет «Чорнобиль-800», створений за ініціативою людей, що працюють у зоні. І хоч їхні звертання до уряду, до депутатів були безрезультатні — коштів їм не дали, — вони все-таки провели цю акцію.

Прийняти в зоні 67 автобусів, понад дві з половиною тисячі людей — колишніх чорнобильців зі всіх місць їх теперішнього розселення, зробити їм на руїнах рідного міста чи то його ювілей, чи поминки, чи тризну, — згодиться, це видовище, яке могло б потрясти світ. Але ні наша преса, ні радіо, ні телебачення навіть не помітили. Складається враження, що 800-ліття Чорнобиля нікого не цікавить, або його замовчують.

Я не думаю, що замовчують. Просто в цьому економічному ступорі й політичному бедламі державним мужам не до того, а державним вужам взагалі байдуже.

Та і як підступитися до цього ювілею? Який реквієм грати на цих іменах? З чим привітати іменинника? Які 800 іменинних свічок поставити, якщо йому спели такий страшний іменинний піріг з такою смертельною начинкою зі всіх тих ядерних відходів, радіоактивного сміття і брухту, мотильників і скотомогильників, пекельного грива в нутрощах «саргофага», сплюндрованих і поруйнованих сіл? Та ще й обгородили колючим дротом 30-кілометрової зони, а всередині ще 10-кілометрової, а ще всередині, в самому епіцентрі того залеченого в бетон атомного спрута, ще раз колючим дротом і «плетанкою»?!

А підступитися треба. Сором нам буде, якщо ми промовчимо таку визначну дату всесвітньо-

відомого міста, котре уже восьмий рік переживає свою соціальну, національну й екологічну агонію і котре все більше задихається вже не тільки від радіації, а й від складівних, а часом і безвихідних проблем. Як же так сталося, що ці проблеми і досі не привернули до себе уваги українознавства — знавства України? Там що — вже не Україна?

А ви знаєте, що це один з найстародавніших і найсвоєрідніших регіонів України, де жили колись деревляни, було розвинуте бортництво.

Чорнобиль же назвався іменем надзвичайно цікавої рослини, якою в давнину наші предки одганялися од нечистої сили і яка мала цілющі властивості від багатьох хвороб, недарма ж її друга назва: нехворощ, нехворощі.

Тепер для нас жахливе навіть саме це слово — чорнобиль, це для нас чорний полин Апокаліпсису. Здається, що з правіків саме на нього вказав пророчий перст Іоана Богослова. Ми сприймаємо Чорнобиль в примарному світлі Полин-Звізди, ми бачимо його крізь призму деформованого вибухом реактора.

Нам нав'язали схему розуміння ситуації, і ми вже звично сприймаємо Чорнобиль лише в його атомно-енергетичному контексті. А у нього ж є інший, свій питомий контекст. Історичний, звичайний, культурний, природничий, мистецький. Наша дозована свідомість і досі ще не осягла — що втрачає людина, що втрачає народ, що втрачає ціле людство з втратою такого Чорнобиля. Ми знаємо про Атлантиду, Трою і Помпеї, — а що ж ми знаємо про свій же Чорнобиль?

(Продовження на 2—3 стор.)

Історія того краю драматична й цікава, з цілим комплексом одвічно притаманних українській історії трагедій. Специфіка ж того краю в тому, що крім гордієвих вузлів української історії, там знайдуть для себе і поляки, і литовці, і білоруси, і євреї, і росіяни. Попри всі сутички і взаємні кривди, кожен народ має право на свій сентимент. Поляки там знайдуть свою польську королю, яка вийшла туди заміж за одного з київських князів, і там вони з ксьондзом одганялися від нечистої сили на тих болотах кадилом. Там вони знайдуть свого маршалка Тишкевича, колоритну постать, котрий свого часу був «державцем» Чорнобильського замку, похований у Києво-Печерській Лаврі і у вірші похвальним названий Сарматським Гектором. Там литовці знайдуть свого князя Ердзивілла, який завдав нищівного удару татарсько-му ханові під Чорнобилем. Там білоруси побачать свою героїчну сторінку в боротьбі своїх Полицьких князів з Київськими князями.

Там росіяни побачать розколювачів старообрядців, котрі тікали від переслідувань з Росії в наші ліси. Чимало їх осіло в Чорнобилі, а декотрі забігли аж за болота й мохи, де й виникло оте мертво тепер село Замоштя. Там євреї знайдуть багато для своєї душі. Звідти родом композитор Сац, що написав музику до «Синьої птиці» Метерлінка. Там був мало не центр хасидизму, вчення про благочестя, там жив Менахем Нахум Чорнобильський, учень Ізраеля Бешта, основоположника хасидизму. І вже в ці роки, після катастрофи, туди приїздили хасиди зі всього світу, розшукали місце його поховання й поставили над ним капличку.

Всі парадокси і всі трагедії всіх століть залишили свій слід у Чорнобилі.

Там на міському цвинтарі є страшний рів, де лежать розстріляні фашистами євреї, і тяжко думати, що вони й посмертно ще раз убиті, вже радіацією, і могила їх вже не може бути пошанована як слід, бо вона в зоні.

Там, розказують старожили, є і своя чорнобильська Биківня, від якої не залишилось навіть могил, і цей злочин уже ніколи не буде розкритий, — все перепинила радіація.

Там є солдатські меморіали, в кожному селі, де висічені в камені імена загиблих на війні —

Чорнобиль в дозах

стовпчики і колонки однакових прізвищ, цілі українські роди, — ті меморіали стоять у бур'янах і заростях, чорніють і западають в землю, і мохом беруться висічені в камені імена.

Від нас одірвали такий клопоть України, а ми згодилися, змирилися, що ж поробиш, радіація. Чинією директивою, ще імперським волевым рішенням від нас по живому одпанахали шмат нашої батьківщини, оголосили його «зоною отчуждення» — «отчуждення» України від України, від нас, від світу — і ми, приголомшені такою катастрофою, прийняли цей вирок чиновників від енергетики, відомчих можновладців, навіть не піддавши його гуманітарній діагностиці і правовій експертизі.

Завжди витіснене на маргінеси світової науки українознавство навіть не здогадалося, що воно в цій ситуації має право голосу, і може, не останнє. Як, мабуть, мали право голосу японські гуманітарії при вирішенні долі Хіросіми і Нагасакі, — за всієї різниці між дією атомної бомби на навколишнє середовище і чорнобильським викидом, — там теж був свій атомний Апокаліпсис, — але ж стоять ті міста, не перетворено їх на страхотливу пустелю. І, мабуть, американці теж добре подумали, що робити з Три-Майл-Айлендом, а то теж була не мала катастрофа: але щось не чути, щоб вони там після атомної катастрофи допустили ще й моральну, розтоптавши людські долі і поселення в душі вже невилікований страх перед атомною енергетикою.

А у нас що вийшло? Зробили зону і не дали собі з нею ради. І розвезли радіацію по всій Україні.

Все настійніше постає питання: а що, як завтра щось станеться з Рівненською, чи Хмельницькою, чи Запорізькою атомними, відберуть і той шматок України, обгородять колючим дротом, і ми так само автоматично виключимо і їх зі своєї свідомості?

Навімо речі своїми іменами. Для когось це «зона отчуждення». Для когось криміногенна зона. Для когось експериментальний полігон для

«отечественной науки». Для нас це батьківщина. Це зона національної трагедії.

Енергетики, фізики, радіологи, ґрунтознавці, всі ті люди з НВО «Прип'ять», що там працюють найпорядніші з них роблять усе, що можливо. Але цілий ряд проблем не може бути об'єктом їхньої уваги, це навіть і не входить в їхні обов'язки, і не в їхній компетенції. Зокрема, етичні, психологічні, національно-етнічні проблеми. Тим часом уважний погляд наших гуманітарних наук там відсутній. З поля зору україністики випав цілий регіон України.

Українознавство було завжди сильне народознавством. То як же так сталося, що народознавці не знають, що у нас, в незалежній Україні, є категорія людей абсолютно безправних, позбавлених будь-якого статусу? Що ж це за народознавство, яке досі не опротестувало, що корінний народ обізваний «самоселами» у власній землі?

Бо кого у нас називають «самоселами»? Може, тих приїжджених людей, що понаїжджали хтозна-звідки, позаймали чужі оселі і часом, напившись, шпурляють знічев'я каміння у чорні вікна чорнобильських пусток? Ні. «Самоселами» у нас називають корінних жителів Українського Полісся. Старих людей, які з різних причин повернулися додому, в зону, — а найбільше тому, що старих людей, як старі дерева, пересаджувати не можна.

Ці люди живуть у мертвих селях, убитих радіацією, а часто ще й погорілих, під постійною загрозою від дикого звіра, від пожежі, від мародерів, від того, що нема бензину — хліба не завезуть. Старий священник Свято-Іллінської церкви взимку в снігах не добереться з Чорнобиля — поховати когось. Ці люди проробили цілий вік, і отака їм дяка.

Мені один чиновник з адміністрації зони сказав: «Вот вы писательница, изучите их психологию. Что за люди? Им дали квартиры, дали компенсацию, а они возвратились сюда. Ну, сгорела хата. Чего ж она плачет? Это ж уже не ее, это государственное. Она за эту хату компенсацию получила». Справді, вона одержала компенсацію.

історичної свідомості

Ще тоді, за старесеньку материнську хату — 6 тисяч. І поклала їх на ошадну книжку. Так що, як бачите, старість її забезпечена. А на місці материнської хати буде «зелена лужайка».

Отака психологія чиновників.

Що ж до «самоселів» статистика така. У 1988 році їх було в зоні 1249 чоловік, на лютій місяць цього року 760, майже удвічі менше. Ці люди беззахисні, вони ніби як незаконно живуть на своїй же землі. Але вони живуть, вони вже восьмий рік живуть, і вони кажуть, щодесь би там вони вже давно б умерли, а тут живі.

Іхні нащадки, в значній своїй частині, це особливий тип людей, — це люди, які втратили свою малу батьківщину, землю своїх предків, їх прони-зало горе, і тому вона їм тепер така дорога. І раз на рік, коли їм дозволено приїхати в зону на гроби, вони привозять з собою дітей і внуки. І якщо я бачила десь Україну в її повноцінно національному вияві, то це там. І якщо ви хочете знати, що таке патріотизм, то подивіться на цих «самоселів», поклоніться їм за їхнє мучеництво.

В Опачичах мені розповідали про одного діда — дві світові війни пережив, одну громадянську, голод, колективізацію, тепер радіацію. Мало йому радіації, ще й минулого літа хата згоріла. То він каже: «Якщо мене виселятимуть, землянку вирию, в норі буду жити, а нікуди звідси не піду».

То як же можна допустити, щоб цих людей ось уже стільки років обзивали «самоселами»? Вони живуть на своїй, хоч і отруєній, землі. Їм дуже тяжко. Вони потребують не тільки гуманітарної допомоги, вони потребують гуманітарного підходу до своїх проблем.

Симптоматично, що й кримських татар, які після стількох років вигнання повертаються на свою батьківщину, теж часом називають «самоселами». Мало того, що свідомість дозована, вона ще й інерційна. В який бік спрямують, в той і котяться.

Не буду тут більше торкатися інших проблем. Скажу тільки, що в зоні віє вітер небуття. І ліричний термін «зелена лужайка» дуже пахне

димом спалених українських сіл. Трава на пожарищах, справді, добре росте, соковита й зелена, якраз для «лужайки». Але хто відповідь за радіацію, яка піднімається при пожежах? А оте згарище біля зони, що там було? Чи не стягла хімічна частина, з технікою, що працювала на ліквідації аварії? Корівки там тепер пасуться. Хто молоко п'є? Яблука цього року дуже вродили в зоні. Грибів багато в лісах, риби в Прип'яті. Бомжам курорт, і свіжа копійка. І отой мілітарний привид, Чорнобиль-2, в який вгачено стільки народних грошей, — що з ним робити? Дикі кабани не підриють, сам не впаде. І атомну станцію не закриють, виявивши батьківську турботу про соціальне влаштування надрів, перелитих по горизонталі на місце убитого етносу.

Це все факти жорстокі, але їх треба знати, і не хватати голову під крило, особливо якщо воно надборкане. Треба їм подивитись у вічі. І тоді ми вийдемо зі стану зворушливого самонавіювання на рівень можливості зробити щось корисне і необхідне.

Недавно довелося бачити таку картину біля контрольно-пропускного пункту зони. Їхали німці в Мінськ. Користувались, мабуть, ще доаварійною картою, колісь там була дорога на Мінськ, і вискочили на РПП. Питають: «Мінськ? Мінськ?» А їм кажуть: «Чернобыль». Вони були вражені, вони спиналися навшпиньки, вилазили на якісь підвищення, щоб хоч здалеку побачити той трагічно славетний Чорнобиль. Бо для них він що? Атомна станція, вибух, саркофаг, радіація. Вони не знають, що це старовинне місто, що він виник раніше, ніж їхній Берлін. Вони не уявляють всієї глибини страждання народу, який тут жив віками. Для них то не Україна, — Чорнобиль. І цілий же світ його сприймає не в справжньому людському осмисленні, а з подачі ще тієї держави. Там Україна взагалі відсутня. Там її нема. Ми втратили навіть нашу втрату.

Ось недавно створений Оргкомітет по відзначенню 225-ліття з дня народження І. Котляревського. В Указі Президента рекомендується звер-

нутися до ЮНЕСКО, щоб наступного року цей ювілей пройшов під егідою авторитетної міжнародної організації. Адже там в ЮНЕСКО є календар видатних людей і визначних подій, актуальних для всього людства. Але які це радники нарадили Президенту? Такої дати ЮНЕСКО не приймає, там треба два нулі, або хоч один, 250-ліття, приміром.

От би й подати ще минулого року 800-ліття Чорнобиля, якраз два нулі. Я певна, що в ЮНЕСКО не була б відхилена така дата. До Чорнобиля не байдужий увесь світ. Україну в світі знають мало. Або й зовсім не знають. Або знають в упереджених інтерпретаціях. А Чорнобиль знають усі. А якщо вдуматись, то Чорнобиль з його історичною долею, з усім комплексом його сучасних проблем, — це фактично модель України.

І це була унікальна нагода — показати світові Україну крізь призму цього 800-ліття.

Треба було готуватися до цієї дати. Давно вже систематично публікувати історичні й сучасні матеріали про Чорнобиль. Зробити фільми, експозиції, емблему, пам'ятні знаки. В Росії до 380-ліття дому Романових виготовляють золоту медаль чи монету. Якесь ліття Фаберже ювеліри вшановують чудесами своєї майстерності. В Казахстані готуються до 150-ліття Абая, оголошують рік національної злагоди.

А ми, що оголосили ми до 800-ліття нашого Чорнобиля?! «Водитель, будь внимателен, ты въезжаешь в зону особого режима!» А далі, чим ближче до зони: «Водитель, будь внимателен, ты въезжаешь в зону особого контроля!» Як не режим, то контроль. Як не контроль, то зона. Звикли, і віками дозована наша свідомість навіть не здригнеться.

Це непрощенно. Але ніколи не пізно хоч трохи щось виправити.

І ось, власне, те, через що я приїхала сюди і попросила слова на цьому конгресі. Бо куди не зверталась, — ну, як стіна. Тоді була стіна, і тепер стіна. Тільки тоді була стіна всепідслуховуюча, а тепер нічогонечуюча. Тому я звертаюся до вас. Прощу вас, авторитетом Міжнародної асоціації українців:

Чорнобиль в дозах історичної свідомості

[Закінчення. Початок на 1 стор]

1. Дайте імпульс створенню постійно діючої, функціональної наукової експедиції, котра, крім історико-культурних, етнографічних, могла б здійснювати дедалі актуальніші на сьогодні також і соціологічні, психологічні та правові дослідження. Аналізувати, діагностувати і прогнозувати ситуації в зоні, а в разі потреби давати кваліфіковані рекомендації і поради, а до наступного конгресу підготувати комплексну доповідь про цю свою важливу необхідну роботу.

2. Допоможіть зняти образливу кличку «самосели» з корінних жителів Українського Полісся, відгороджених від суспільства колючим дротом зони. Це ніякі не «самосели». Це останнє живе коріння нації в тій землі. Це абсолютно нове і трагічне явище сучасності — аборигени атомних резервацій.

3. І ще одне. Прошу взяти на себе високу ініціативу оголосити цей регіон України зоною національної трагедії. Неприпустимо, щоб це була тільки «зона отчуждення», «зона радіоактивного забруднення», зона хіп-хап, а в недалеких перспективі — криміногенна зона. Принаймні, хоч тепер, в рік 800-ліття Чорнобиля, треба надати їй гідний моральний статус.

І так, як в полях перед в'їздом у Берестечко увагу кожного привертає напис, десь приотливно такий, цитую з пам'яті: «Спинися і схили голову! Ти підходиш до святого для твого народу місця. Тут боролися твої предки, тут вони полягли за свободу», — так на всіх під'їздах до Чорнобиля повинні бути не лише таблички про «зону особого режиму», а має бути написано мовою цієї держави: «Спинися і схили голову! Перед тобою зона національної трагедії. Тут загинуло Українське Полісся. Пошануй його святу пам'ять і страждання цього народу».

І зупиниться. І схилить. Бо національна свідомість пролягає не через танці і співи, не через патетику й мітинги, навіть не через форуми, конгреси і референдуми. Вона пролягає через усвідомлення національних трагедій.

Їх у нас було багато. Ми знаємо, що таке геноцид. Але такого ще не було. Це — атомний геноцид. І оця 30-кілометрова зона — це наша поліська атомна Атлантида. І якщо ми не можемо підняти її з того страшного невидимого моря радіації, — то давайте ж піднінемо її хоча б у нашій свідомості.

Повністю виступ друкується у газеті «Літературна Україна».